

Egy XVI. századi gyülekezeti ének szerzője

Az 1602-ben Ujfalvi Imre által összeállított és az ő előszavával ellátott, Debrecenben nyomtatott énekeskönyvben,¹ valamint ennek három későbbi kiadásában² olvashatjuk azt a halott, ill. temetési éneket, amelynek akrosztichonja³ mind ez ideig elkerülte az irodalomtörténészek figyelmét. A szöveg a következő:

MAS. NOTA: Emlekezzünk mi keresztyen. &c.

Emlekezzünk az mi életünkben,
hogy meg kellyen halni mi testünknek,
vitezkedgyünk az mi életünkben,
hogy ne vesszünk el az mi lelkünkben.

Meg gondollyuk romlot természetünket,
testünkbeli nagy veszedelmünket,
igyekezzünk el hadni ezeket,
es Istenhez vezeryük életünket.

Ezt jól láttyuk ez mostani testben,
hogy meg kellyen halni életünkben,
fel serkennyünk azért mi lelkünkben
hogy ne essünk nagy veszedelemben.

Jegyekről jó nekünk példát vennünk,
es Atyakról mostan emlekeznünk,
kik bizonságot tóttek mi nekünk,
Adam miatt hogy mind meg kel halnunk.

Jay mi nekünk ha fel nem serkenünk,
halalunkhoz hogy ha nem készülünk,
örök életet akkor el veszünk,
örök halált magunknak választunk.

¹ RMK II. 377. (RMNY 886(2): 18a)

² 1616: RMK II. 463. (RMNY 1107(2): 15b), 1620: RMK II. 498. (RMNY 1205(2): 14b), 1632: RMK II. 611. (RMNY 1628(2): 34)

³ Az akrosztichonra a XVI. sz-i magyar vers gépi feldolgozásának munkálatai közben figyeltem fel. (Vö. ItK 1980. 630–638.)

Csodalhattuk embernek vaksagat,
kik nem lattak Isten igazsagat,
de követik vilagnak vaksagat,
kik el vesztik Istennek orszagat.

Jobb volt volna nem tudni Anyja mehet,
hogy nem mint ez vilagot követni,
az Istennek haragjat fel venni,
örök kenra ő magat bocsatani.

Christus Jesust kik veszik szívókbén,
es jól elnek jambor erköltsókbén,
el nem vesznek bizonnal eltókbé,
de be mennek örök dicsőségbé.

Szükség azért mindnyajan vigyazunk,
es bűnünkből immar föl serkenünk,
Szent irasra igen igyekeznünk,
hogy Christussal öröкке elhessünk.

Ez mostani testből ki mulasunk,
olyan leszen mint az mi alvasunk,
mert életre ismeg föl tamadunk,
az Christussal mind öröкке elünk.

Nagy vigaság ez az mi lelkünkben,
föl tamadunk ismeg mi testünkben,
vitezkedgyünk az mi életünkben,
hogy ne essünk ördögnek kezebe.

Az Christusban kik biznak szívókbén,
es jól elnek ez földön eltekben,
el nem vesznek soha új lelekben,
föl tamadnak örök dicsőségben.

De az kik nem hisznek igijében,
fertelmesen elnek eletekben,
mind elvesznek testekben lelkekben,
ördögökkel kenlodnak egyetemben.

Jól meg lassuk minnyajan keresztyenek,
el ne vesszünk minnyajan lelkünkben,
meg jobbuljunk az mi erköltsünkben,
ne talaltassunk hitvan életben.

Dicsirtessek az Atya Ur Isten,
Szent fiaval az ő igejében,
Szent Lelekkel örök dicsőségben,
Mind öröкке Isteni fölsejében.⁴

⁴RMK II. 463-ból másolva. A vers tökéletesen beilleszkedik a XVI. sz-i temetési énekek sorába. Szerkezete strófikus, metruma: a₁ o a₁ o a₁ o a₁ o (4 + 6). Rímelése morfémarím, a szótagszám gyakorta pontatlan.

A versfők együttese egy kis korrekció után (4. vsz.: Jegyekről jó nekünk . . . helyett: Régiekről jó . . .): EMERJJC CSENADJ [D].) A szerző ily módon történő meghatározása nemcsak azért érdekes, mert XVI. századi énekszerzőink sora ezáltal eggyel szaporodott, hanem azért is, mert felhívja a figyelmet egy olyan személyre – Csanádi Imrre –, akinek a változatos és gazdag életútján szinte végigkísérhetjük az 1500-as évek utolsó harmadának összes felékezteti, vallási küzdelmét.

Csanádi Imre az 1520-as évek táján született. Az első biztos forrás, amelyre támaszkodhatunk, a wittenbergi egyetem albuma,⁵ amelyben megtalálható a hallgatók névsora és egy wittenbergi jegyzőkönyv, amely szerint itt szentelték fel (Olasz)Liszkára lelkésznek 1551. augusztus 19-én, Emericus Zenadinus néven.⁶ Hamarosan a közeli Abaujszántóra került, amit egyik volt iskolatársa, Martin Rakovský egy verséből tudunk, melynek ajánlása 1555-re keltezve a következő: Ad Pium virtute et eruditione ornatissimum virum, D. Emericum Czanadi, pastorem Ecclesiae Dei in oppido Pannoniae Zantho, cis Tybiscum ad radices Carpati.⁷

Csanádi Imre kezdetben megbízható, hithű evangélikus volt, ezt bizonyítja a következő adat is, miszerint az „állhatatos lutheránus” Károlyi Boldi Sebestyén helyébe jött el Erdődre papnak, mikor az Krasznabéltekre távozott.⁸ Zoványi Jenő ezt az eseményt 1555-re datálja, s azt is állítja, hogy Csanádi Olaszliszkáról jött el Erdődre; Rakovský adata (melyet Zoványi még nem ismert) azonban némileg módosítja ezt az állítást. Csanádi Liszkáról Szántóra ment, majd csak Szántóról mehetett Erdődre, de ez is csak 1556-ban következhetett be. Zoványi szerint 1555-ben, június 24-én Óvárban zsinatot tartottak a Szatmár vidéki lutheránus papok. Ezen zsinaton Károlyi Boldi Sebestyén szuperintendens még mint erdői pap volt jelen. „Ez aztán nemsokára Krasznabéltekre ment át papnak” – mondja Zoványi –, de hogy ez pontosan mikor történt, nem tudjuk. Mindenesetre, ha Károlyi Boldi június 24-én még erdői pap volt, a helyváltoztatás nem történhetett 1555 második felébe előtt. Csanádit tehát legkorábban ekkor hívhatták meg Erdődre, állását pedig csak 1556 elején foglalhatta el, mert nyilvánvalóan megvárta Abaujszántón, hogy kitejélik az éve.

Legközelebb az 1557. június 13-án tartott kolozsvári zsinaton tűnik fel Csanádi, ahol alá is írja a szakramentáriusokat kárhoztató jegyzőkönyvet, a *Consensus doctrinae de sacramentis*.⁹ Az okmány tanúsága szerint erdői pap és még mindig lutheránus. 1560-tól – a kassai levéltárban őrzött iratok adatai szerint – ismét Abaujszántón tartózkodik.¹⁰ Hogy miért hagyta oda Erdődöt, nem tudjuk. Pírnát Antal feltételezi, hogy az ecsedi Báthoryak 1560 körül már szakramentáriusok voltak. Erdőd 1565-ig Báthory György birtoka volt. Csanádinak tehát azért kellett volna már 1560-ban távoznia, mert földesura már református hitre tért, ő pedig még mindig lutheránus maradt.¹¹ Ha elfogadjuk Pírnát A. feltételezését, miszerint a Báthory Györggyel való vallási egyet nem értés volt távozásának oka, kevéssé érthető, hogy miért éppen Szántóra ment vissza, ahol is cseberből vederbe esett: Regéc és környéke 1565-ig Serédy-birtok volt. Serédy János gyámja pedig Némethy Ferenc, a tokaji vár-

⁵ *Album Academiae Vitebergensis* ed. C. E. FOERSTEMANN, Lipsiae, 1841. 266.

⁶ PRÓNAY–STROMP, *Magyar Evangélikus Egyháztörténeti Emlékek*, Bp., 1905. 10–11.

⁷ Martini Rakovsky A. RAKOV, *Opera Omnia* ed. Okál, Miloslav, Bratislavae, 1974. 51. (Az adatra Ritoókné Szalay Ágnes volt szíves felhívni a figyelmem.)

⁸ ZOVÁNYI Jenő, *A reformáció Magyarországon 1565-ig*, Bp., é. n. 205.

⁹ ZOVÁNYI, i. m. 310–312.; BOTTÁ István, *Mélius Péter ifjúsága*, Bp., 1978. 128.; TEUTSCH, D. Georg, *Urkundenbuch der Evangelischen Landeskirche A. A. in Siebenbürger*. Zweiter Teil: Die Synodalverhandlungen etc., Hermannstadt, 1883. 19. (Botta idézett helyen azt is feltételezi, hogy Csanádit Kolozsvárt hívták meg Erdélybe, ez azonban egyáltalán nem valószínű. Csanádi 1557-ben járt először Kolozsvárott, s csak 10 év múlva, 1567-ben, esetleg még később ment csak Kalotaszentkirályra. Akkor is csak azért, hogy kiutasították Abaujszántóról majd Kassáról. Nem meggyőző, hogy szorult helyzetében egy 10 évvel korábbi meghívásnak tett volna eleget.)

¹⁰ KEMÉNY Lajos, *Abauj-Tornavármegye Történelmi Monográfiája*. Abauj-Tornavármegye története 1527–1648, in *Történelmi Közlemények Abauj-Torna Vármegye és Kassa múltjából*, 4. évf. 1913. 156. (Az adatra Szabó András volt szíves felhívni a figyelmemet.)

¹¹ Pírnát Antal e dolgozathoz írt és a birtokban levő jegyzetei, kézirat, 1981. 11. (A továbbiakban: PIRNÁT, kézirat.)

kapitány, aki igen jó viszonyban állt Méliusszal, s haláláig ő volt Tokaj vidékén a reformátusok legfontosabb patrónusa.¹² Ha Csanádi ekkor még mindig lutheránus, kevés a valószínűsége annak, hogy Némethyvel jól megértették volna egymást. Csanádinak már 1560-ban református hitűnek kellett lennie ahhoz, hogy Szántón, Némethy földbirtokossága idején lelkesívi hivatalba léphessen volt. Ez esetben azonban megszűnik Erdődről való távozásának magyarázata.

Némethy Ferenc 1565. február 10-én, Tokaj védelme közben elesett. Schwendi, a frissen kinevezett kassai főkapitány 12-én elfoglalta a várat. Ekkor szerezte meg Alaghy János a Serédy-birtokokat, köztük Regécet is, és 1566 folyamán kergette el Szántóról Csanádi Imrét¹³ (Zoványi szerint) szakramentárius nézetei miatt. Vajon miért várt Alaghy egy évet, miért nem űzte el azonnal, 1565-ben a vele vallási kérdésekben nem egyező papot. Kár, hogy Zoványi nem jelöli meg pontosan 1566-os adata forrását, így nem ellenőrizhető hitelessége. Tudomásunk szerint egyetlen korabeli latin nyelvű városi jegyzőkönyvi bejegyzés utal Csanádi és Alaghy konfliktusára, de pontos dátumot ez sem közöl: „Az 1567. év január 30-án Kassa város tanácsa egy Csanádi Imre nevű unitárius papot, ki Alaghy János regéczi várúr által űzette Kassára menekült, a városból mindörökké kilit.”¹⁴

Ha bebizonyíthatnánk, hogy Alaghy János valóban már 1565-ben, a Serédy-birtokok megszerzését követően tiltotta ki Csanádi Imrét, még Szabó János Győző feltételezését sem kellene teljesen elvetnünk, aki azt állítja, hogy Csanádi 1565–66-ban Egerben működhetett.¹⁵ Ekkortájt ismerkedik meg egyébként Egri Lukáccsal is, ami e tekintetben azért fontos, mert így Alaghy még szakramentáriusként kergethette el, Kassa város tanácsa pedig már mint unitáriust tilthatta ki a városból.

Egri Lukács Kolozsvárott az antitrinitárius útra tért Dávid Ferenc első követői közé tartozott, s a magával hozott új elveket azon nyomban hirdetni is kezdte Egerben is.¹⁶ Csanádira mély benyomást tehettek ezek a prédikációk, mert hamarosan magáévá tette az antitrinitárius tanokat. Itt jegyezнем meg, hogy a mellékelten közölt temetési éneket Csanádinak korábban kellett írnia, részint, mert a szövegből nem olvashatók ki antitrinitárius nézetek,¹⁷ részint, mert az új hit követőit sokkal inkább vallási elveik kötötték le, amelyekről a sűrűn összehívott zsinatokon disputáltak, mintsem a gyülekezeti énekszerzés.

Így az egyre terjedő heterodoxia megfékezésének reményében hívta össze Károlyi Gáspár gönci lelkész és kassavölgyi esperes 1566. január 22-re Göncre a tiszáninneni református esperességek zsinatát.¹⁸ Egri a zsinat elé terjesztette hét tételből álló hitvallását,¹⁹ s bár nyilvánvalóan kisebbségben volt, lehettek a zsinaton követői, mert Károlyi cáfolatában többszámot használ. Név szerint csak az egy Csanádi Imrét ismerjük.²⁰ Zoványi szerint ugyan Csanádi ekkor még volt antitrinitárius,²¹ de a fent idézett jegyzőkönyvi bejegyzés (mely kimondottan unitáriusnak mondja!) és az Egri Lukáccsal való kapcsolat éppen hogy antitrinitárius voltát támasztja alá.

1567-ben Csanádi Kassára ment, de ebben a mereven lutheránus szellemű városban nem kaphatott támogatást. Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa és Kisszeben egy seniorátusi kerületet képezett. Az 1548-iki országgyűlés XI. dekrétuma értelmében, mely kimondja, hogy az országban netán létező anabaptisták

¹² PIRNÁT, kézirat, 11.

¹³ KATHONA Géza, *Egri Lukács antitrinitarista-anabaptista nézetei*, in ItK 1971. 404.; RÉVÉSZ Kálmán, *Százéves küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért 1550–1560*, Bp., 1894. 12.; ZOVÁNYI Jenő, *A magyarországi protestantizmus 1565–1600-ig*, Bp., 1977. 173.

¹⁴ RÉVÉSZ, i. m. 12.

¹⁵ SZABÓ János Győző, *Az egyház és a reformáció Egerben*, in *Az Egri Dobó István Múzeum Évkönyve* 1978. 113.

¹⁶ KATHONA, i. m. 104.

¹⁷ Két kritikus helye van a szövegnek: 10. vsz.: halál = alvás; 15. vsz.: a dicséretben nem fordul elő a Szentháromság kifejezés, tehát nincs megfogalmazva a háromság egysége. Egyik sem egyedülálló azonban!

¹⁸ KATHONA, i. m. 404.; LAMPE-EMBER, *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania*, Utrecht, 1728. 133–146.

¹⁹ LAMPE-EMBER, i. m. 139–140.

²⁰ KATHONA, i. m. 404.; LAMPE-EMBER, i. m. 140–144.

²¹ ZOVÁNYI, *A magyarországi protestantizmus* . . . , 368.

és szakramentáriusok kiűzendőek, I. Ferdinánd az öt várost arra kötelezte, hogy az ágostai hitvallás kivonatát képező hitvallásuk tételeit, a *Confessio Pentapolitaná*t egybeszerkesszék. Ennek a feladatnak Stöckel Lénárd bártfai iskolamester tett eleget annak igazolására, hogy hitvallásukban Kálvin-féle szakramentárius irány nem található. Azóta a városok magisztrátusa ehhez állhatatosan ragaszkodott.²² (Megemlíteném, hogy Rakovský épp ennek a Stöckelnek a követésére biztatja Csanádit 1555-ben, a már említett versében az antinómus és sztoikus doktorokkal szemben.²³ Miloslav Okál szerint a sztoikus doktor kifejezés Leuterwald Mátyásra céloz.²⁴ Csanádi nem fogadta meg a tanácsot és alig több, mint 10 évvel később az a bizonyos *Ötvárosi Hitvallás* lett bezáratásának és Kassából való kitiltásának alapja.)

1560-ban került Kassára lelkipásztornak Frölich (Hilarius) Tamás. (1552-ben végzett Wittenbergben.²⁵) Frölich buzgó Melanchthon-tanítvány volt és hitű lutheránus. 1561-ben már örökös plébános.²⁶ Az ő felhívására és a felső-magyarországi seregek fővezésének, Schwendi Lázámak általa előidézett parancsa következtében a városi tanács 1567. január 30-án és április 24-én hozott határozataival fogták el, tartóztatták le és 15 napi fogság után tiltották ki a városból Csanádit. Okul szolgált erre az, hogy nevezett már előbbi földesurától is azért űzött el, mert istenkáromló nézeteket vallott, most pedig Kassán is egyházuk tanait támadja.²⁷ „Itt is terjeszteni kezdé mérgét s az egyház tanát gúnyolta, azt mondván, hogy mi az úrvacsorában nem a Krisztus, hanem az ördög testét vesszük.”²⁸

Hogy mik voltak ezek a nézetek, pontosan nem tudhatjuk. Következtetni viszont lehet rá mesterének, Egri Lukácsnak nézeteiből,²⁹ akit szintén Schwendi fogatott el és záratott börtönbe Szádvárban. Azon a zsinaton; melyet 1568. január 27-re Kassára Schwendi jóváhagyásával hívtak össze, hogy Egrit elítéljék, Frölich Tamás elnökölt.³⁰

Egri is, mint az antitrinitáriusok szellemi vezérei: Servet és Gentile, a szentháromságtani fogalmak tárgyalásánál erőteljesen a Szentírásra támaszkodik. Eltér a tekintetben az athanázusi háromságtantól, hogy az Atyában szemléli az egész istenséget: háromságfelfogásában érződik egyfajta graduális elrendeződés, melyen belül az Atya az egyedüli igaz istenség; ha Egri nézeteit összehasonlítjuk a Kolozsvárott megjelent antitrinitárius tételekkel, észre kell vennünk közöttük a hasonlóságot, bár Egri akkortájt még igen mérsékelt nézeteket vallott.

Schwendi – úgy látszik – még ekkor nem látott az antitrinitarizmusban politikai veszélyt, hiszen Egrinek semmi baja nem esett. 1566. január 22-én a Tisza jobbparti református esperességek elítélték ugyan, de világi hatóság nem avakozott a dologba. 1567-ben szabályos prédikátori meghívást kaphatott Ungvárra, ahová el is ment, és ahol még egy évig folytathatta addigi tevékenységét.³¹ Schwendinek az antitrinitarizmussal szemben tanúsított viszonylagos közönye magyarázhatja azt is, hogy Csanádi Imrének nem esett különösebb bántódása. (Tizenöt napi fogság és kitiltották Kassából.) Egrit is csak 1568 januárjában fogatta el Schwendi Ungváron, miután a reformátusok (Károlyi Gaspár és társai) január 6-án Szikszón zsinatot tartottak, amelyen elítélték Egrit. Január 27-re hívták össze a lutheránus és kálvinista papok közös zsinatát Kassára, amelyre Schwendi Egrit már fogolyként állíttatta elő. A zsinat végzéseit megküldték a császárnak is, akinek jóvá kellett volna hagynia az ítéletet. Miksa ezenközben kaphatta meg Dudith 1568. március 12-iki levelét, melyben kétségbeesetten kéri, hogy a császár ne hagyja jóvá Egri tüzhálálra való ítéletét és ne vállalkozzék a vallás ügyének tüzzel-vassal való

²² RÁTH György, *Két kassai plébános a XVI. században*, in Századok, 1895. 29–41., 119–120.

²³ RAKOVSKÝ, i. m. 50–51.

²⁴ OKÁL, Miloslav, *Martin Rakovsky et ses sources antiques*, in *Graecolatina et orientalia* IV. 1972. 112.

²⁵ RÁTH, i. m. 29.

²⁶ RÁTH, i. m. 29–41., 119–120

²⁷ RÁTH, i. m. 123.

²⁸ KEMÉNY Lajos, *A protestáns egyház első száz éve Kassán 1526–1625*, 4. RÁTH, i. m. 123.

²⁹ KATHONA, i. m. 404–409.

³⁰ RÁTH, i. m. 123–124. (Egri levelet ír Wittenbergbe az Akadémiához, melyben elpanaszolja üldöztetését és raboskodását.)

³¹ PIRNÁT, *kézirat* 13.; VIII.

védelmezésére, mert az idő más megoldást követel.^{3 2} A császár értesülve a lengyelországi felzúdulásról már a Schwendi által várt jóváhagyást nem küldte el Egri kivégzéséhez, és – mint ahogy ezt megírja Dudithnak március 26-án kelt levelében – csak a bezárásához járult hozzá.^{3 3}

Visszatérve Kassához: hogy milyen merev ellenállásba ütközött ott Egri és Csanádi hitvallása, arra bizonyosságul nemcsak azoknak a jegyzőkönyveknek a szövegét idézhetjük, amelyek azt állítják, hogy Csanádi meggyalázta az úrvacsorát, hanem azok az 1570-ben kelt jegyzőkönyveket is (ill. jegyzőkönyvi bejegyzéseket), melyek egy Borbély Orbán nevű személy elleni tanúkihallgatások során készültek „1570. július 14-én Kassán. Egy néhány vallomás . . . Először: Drutz Lukács bognár vallotta, hogy Borbély Orbán egynéhányszor szóval támadt rá, és ő előtte mindenkor Egri Lukácsnak a Szádváron fogva tartott prédikátornak a tanítását dicsőítette és bizonygatta, és a Szentlelket káromolta, és dicsérte Imre pap tanítását is, akit Schwendi úr a városból kitiltott volt . . .”^{3 4}

Az sem véletlen, hogy Miksa császár 1570. március 8-án egy rendeletet küldött Kassa városához, hogy a „kegyetlen lélekgyilkosokat”, akik alatt a felújított arianizmust valló trinitárius eretnekeket, a szakramentárius és zwingliánus tanok hirdetőit érti, „kerüljék és minden módon elűzzék és ki-zárják”.^{3 5}

Visszakanyarodván Csanádi Imréhez, Pirnát Antal magát az Egri Lukácsal való kapcsolatát is megkérdőjelezi, ill. csak 1567-re datálva fogadja el kapcsolatukat. Pirnát szerint Csanádit 1566 végén távolította el Alaghy János Abaújszántóról (mert református volt). Sőt: szerinte, Alaghy utasítására ment volna Kassára, hogy Frölichhel, mint a vidék vezető lutheránus prédikátorával az úrvacsorakérdésben támadt nézeteltéréseket megvitassa. A vita hevében Csanádi valami olyat mondhatott, ami megsértette a kassaiakat. Természetesen a lutheránus papok elítélték Csanádit, de mint szakramentárius eretneket, nem mint antitrinitáriust. A városi tanács pedig letartóztatta a sértő szavakért. Schwendi szerepe csak formális lett volna ebben az ügyben. Csanádi elvesztvén abaújszántói állását Ungvárra ment volna, ahol a felsőbb hatóságoknak annyira nem volt ellenőrzésük a helyi protestáns papság felett, hogy 1567-ben állítólag még az egyházkerület esperesévé is választották a már akkor antitrinitárius-gyanús Egri Lukácsot. Pirnát szerint ez lehetett megismerkedésük helye és ideje.^{3 6} Egy év múlva aztán kitiltják Sáros megyéből is, amit egy naplóbejegyzés támaszt alá.^{3 7} Arról azonban, hogy Schwendi letartóztatta volna Csanádit, nincs adatunk. Pirnát Antal azt tartja a legvalószínűbbnek, hogy Csanádi még idejében értesült Egri elfogatásáról és elmenekült.^{3 8} Így őt nem lehetett Kassán zsinat elé idézni és elítélni. Szökése azonban bizonyítékként szolgált Schwendi szemében arra, hogy ő is Egri követői közé tartozott, ezért körlevélben értesítette a felső-magyarországi vármegyéket, (a Sáros megyeit ismerjük), hogy sehol se fogadják be az eretneket. Hogy Kassáról, ill. egész Felső-Magyarországról való kitiltása után mit csinált és hol tartózkodott Csanádi, nem tudjuk. Az biztos azonban, hogy hamarosan az ekkor még sokkal szabadabb légkörű Erdélybe menekült.^{3 9}

II. János (Zsigmond) halála után itt is szigorúbb lett az unitáriusok ellenőrzése: Báthory intézkedései korlátozták az unitáriusok terjeszkedési lehetőségeit (betiltotta könyvkiadásukat, Dávid

^{3 2}Dudith András II. Miksa császárhoz, Krakko, 1568. március 12., Wien, Staatsarchiv, Polen I. 13, fasc. 8/d fol. 34–35.

^{3 3}Miksa császár válasza Dudith előbbi levelére, Bécs, 1568. március 26. Kancelláriai fogalmazvány, Wien, Staatsarchiv, id. hely, fol. 40–41. (A levelet Pirnát Antal volt szíves a rendelkezésemre bocsátani.)

^{3 4}RÁTH, *i. m.* 124–125. Lapalji jegyzet. (Eredetiben a kassai levéltárban 18.306. szám alatt); KEMÉNY, *i. m.* 4.; RÉVÉSZ, *i. m.* 12.

^{3 5}RÉVÉSZ, *i. m.* 12. (Eredetiben a kassai levéltárban 20978. szám alatt.)

^{3 6}PIRNÁT, *kézirat* VIII–IX.

^{3 7}OSZK Oct. Lat. 697. „Calendarium Historicum Conscriptum A PAULO EBERO KITTHINGENSI ET RECENS AB EODEM AUCTIONUM Witeborgae, excusum Tybis Haeredum Georgii Rhaw Anno MDLXIII.”

^{3 8}PIRNÁT, *kézirat* X.

^{3 9}KANYARÓ Ferenc, *Unitárius vértanúk Eger vidékén*, in Keresztény Magvető XXXI/1896. 13.

Ferencet elbocsátotta az udvari prédikátori állásból stb.). A vallásújítást tiltó törvényeit csak 1579 után hajtották végre.⁴⁰

Az 1575-ik évhez kapcsolódnak Csanádi Imréről szóló utolsó adataink. Március 18-án Báthory István levelet írt neki Kalotaszentkirályra, ahol unitárius prédikátorként működött. A levél szövege a következő: „Hogy mások ítélete szerint ne bélyegezzenek engem fősvénynek, és egyébként se tűnjék úgy nekik, hogy letettem volna arról a véleményről, hogy te végül is jobb belátásra térsz – amit pedig bizonyára megteszel, ha elveszni nem akarsz – elhatároztam, hogy Gyaluban egy hordó bort és 10 köből búzát adatok neked. Ha pedig ezentúl a könyörületes Isten kegyelme tégedet e vak vélekedésedből az ő egyetemes egyházának kebelébe visszatérít, tapasztalni fogod, hogy én is bőkezű leszek, és nem fogok elfelejtkezni azokról a szolgálataidról, amelyeket családomnak teljesítettél.”⁴¹

Ezt a levelet és a rákövetkező válaszokat Jakab Elek úgy interpretálja, mint Báthory erőszakos hittérítő tevékenységének bizonyítékát, ami Csanádi esetében eredményes volt, mert szegénysége és sok gyermeke miatt elhagyta unitárius hitét.⁴²

Pirnát Antal szerint nem a fejedelem kereste meg a kalotaszentkirályi prédikátort, hanem Csanádi szeretett volna bizonyos dézsmajövedelmeket megszerezni magának, méghozzá jogtalanul.⁴³ Ilyen körülmények között Báthory tulajdonképpen nagylelkű volt akkor, amikor Csanádi kérését a gyalui vár fenntartásául szolgáló dézsmajövedelemből teljesítette.⁴⁴

Az első vélemény szerint Báthory jövedelmeinek elvételével fenyegette meg az unitárius papot, ha hitéből át nem tér a katolikus hitre; a második vélemény szerint épp ellenkezőleg történt: a kieroszakolt adomány odaítélését kötötte csak Báthory bizonyos feltételekhez.

Van egy harmadik hipotézis is: a Borbély Istváné. Eszerint Báthory nagyszabású unitárius-üldözést rendelt el, de előbb felszólította a Dávid-hitet vallókat, hogy ha javaikat, hivatalukat továbbra is bírní akarják, térjenek vissza az egyház kebelébe; többek között Csanádi is kapott ilyen fenyegető iratot, ez lenne a fent idézett levél.⁴⁵

E harmadik magyarázat teljes abszurditását bizonyítandó lássuk a következő tényeket: 1. Hogy Báthory Csanádi ellen bármit is tett volna, azért nem valószínű, mert az adott politikai szituációban akár csak egyetlen unitárius pap törvénytelen üldözése is azt vonhatta volna maga után, hogy a politikailag ingadozó unitárius nemesek egyértelműen Bekes Gáspár pártjára állnak. 2. Báthorynak arra is kellett ügyelnie, hogy a császári propaganda se találhasson olyan ürügyet, amely segítségével azzal vádolhatja, hogy támogatja az ariánusokat, sőt, ütökben maga is e szekta tagja lett. (Ha tehát adományban részesített egy unitárius papot, egyben azt is kifejezésre kellett juttatnia, hogy ez nem annak nézetei miatt történt.) 3. Báthory mint magánember katolikus volt, mint erdélyi fejedelem azonban ígéretet tett az 1571-ig hozott erdélyi törvények megtartására. Ezek a törvények megszüntették a katolikus főpapok joghatóságát Erdélyben, és megtiltották a katolikus papság működését.⁴⁶ Báthory emiatt nem tartott katolikus papot és nem vett részt nyilvánosan katolikus misén.

⁴⁰ PIRNÁT, kézirat X.

⁴¹ LANDSTEINER, Karl, *Jacobus Palaeologus, Eine Studie*, Wien, 1873. 40.

⁴² JAKAB Elek, *Dávid Ferenc emléke*, Bp., 1879. 209–210.; BORBÉLY István, *Unitárius polemikusok Magyarországon a XVI. században*, Kolozsvár, 1909. 74.; KANYARÓ Ferenc, *Unitáriusok Magyarországon tekintettel az unitarizmus általános történetére*, Kolozsvár, 1891. 100.; JAKAB Elek, *Alesius Dénes vagy Dávid Ferenc volt-e az első erdélyi református püspök*, in *Keresztény Magvető* XIV/1879. 372–373.

⁴³ A püspöki tized Erdélyben 1544. aug. 1-től állami jövedelem volt (*Erdélyi Országgyűlési Emlékek* I. 189.). A tizedet a község földesura bérelhette; feltéve, ha Szent György napig előre befizette a bérleti összeget (*Erdélyi Országgyűlési Emlékek* II. 79.). Ellenkező esetben a fejedelem gondoskodhatott a begyűjtésről. Mivel a gyalui uradalom a fejedelem tulajdonában volt, a tized felett mindkét minőségében – mint földesúr és mint államfő – a fejedelem rendelkezett.

⁴⁴ PIRNÁT Antal *Die Ideologie des Siebenbürger Antitrinitarier*, Bp., 1961. 114.

⁴⁵ BORBÉLY István, *Dávid Ferenc és kora*, in *Keresztény Magvető* XLVII/1912. 21.

⁴⁶ Az 1566. márc. 10–17-i tordai országgyűlés határozatainak tizedik pontja értelmében kiutasítják Erdély területéről azokat az egyházi személyeket, akik „az pápai tudományhoz és emberi szerzéshez ragaszkodnak és abból megtérni nem akarnak” (EOE II. 302.).

Nyilvánvalóan nem adott tehát egy „eretnek” kezébe olyan levelet, amelyben egyértelműen a római katolikus egyházhoz való csatlakozásra biztatta volna.^{4 7} Azt azért tudomására hozta Csanádinak, hogy vallási nézeteivel nem ért egyet. A fejedelem magánlevelét, valamint egy hivatalos adománylevelet (10 mérő búzáról és egy hordó borrról) Blandrata egy kísérelővel megtoldva továbbította Csanádinak.^{4 8}

Csanádi válaszában – ez nem maradt fenn – nyilván megköszönte az ajándékot és ismertette saját hitvallását, amelyet lelkiismerete miatt nem tud jobban átfogalmazni, még akkor sem, ha ez nem tetszik a fejedelemnek. Báthorynak valóban nem volt kedvére való a benyújtott hitvallás, bár azt formailag kifogástalannak találta. Azt sem hallgatta el, hogy egy rigorózus teológiai elemzés Csanádi tétéleiben is találja kivetnivalót.^{4 9} Csanádi megjegyzi a lehetőségtől, hogy a fejedelem átadja ügyét a lutheránus vagy kálvinista papoknak véleményezésre, Palaeologushoz fordult tehát tanácsért, az eddigi levélváltás anyagát is elébocsátva.^{5 0} Palaeologus tanácsára Csanádi másodszor is megfogalmazta hitvallását – a *Biblia Tigurina* függelékében található hitvallás felhasználásával –, amely háromsághívó ugyan, de nem katolikus, hanem református!

Több adat hiányában ennyivel kell beérnünk Csanádi Imre életrajzának ismertetését. Visszakanarodván kiindulási pontunkhoz, a temetési énekhez, el kell mondanunk róla, hogy feltűnően hosszú ideig kéziratban maradt, még a XVI. században is, amikor különösen nagy számban jelennek meg énekeskönyvek. Mi lehet ennek az oka? Miért marad ki Csanádi verse minden énekgyűjteményből? Míután láttuk, hogy szerzőnk élete a 60-as évek közepétől szorosan összefonódik a századvég egyik lényeges szellemi és vallási áramlatával, az antitrinitarizmussal, summásan annyit mondhatnánk, hogy az addig megjelenő ortodox énekeskönyvek mind mellőzik a kétes felekezeti szerzőket.

Nem lehet véletlen az sem, hogy Ujfalvi Imre, első bibliográfusunk közölte először, akinek az 1602-ben megjelent énekgyűjteményében „a bevezetés elején azt olvassuk, hogy ’ilyen rend, büség-gel és tisztan nem’adták még ki a debreceni énekeskönyvet. Ujfalvi gyűjteménye valóban bővebb, mint a korábbi debreceni kiadások ... ötvenegyre rúg az új énekek száma, ezeket más énekeskönyvekből, illetve kéziratokból közölte”.^{5 1}

Az is nagyon könnyen elképzelhető, hogy a XVII. század elejére már elhalványult, talán el is felejtődött Csanádi felekezeti vándorlásainak emléke. Az emberek elfelejtették tévelygéseit, a temetési énekről pedig azt, hogy ki volt a szerzője. Így egyszerre két irányból is elhárulhatott az akadály a vers megjelenése elől.

Szőnyi Etelka

Faludi Ferenc retorikai műveltsége és prózastilusa

A barokk korszak magyar prózáírói között kevés olyan céltudatos íróegység akad, mint Faludi Ferenc. Római tartózkodása idején, 1744-ben így fogalmazta meg a *Nemes ember* első kiadásához írt előszavában céljait: „A mit irtam, azért irtam, hogy messze-bujdosásimban ki-ne kopnék élő nyelvünk-bül, példát adnék sok heverő pennának, olvasásra valót nyujtanék a hivalkodóknak, jóra emlékeztetném a világ gondgyaiban el-merült elméket.”¹

^{4 7} PIRNÁT, *kézirat*, 21.

^{4 8} LANDSTEINER, *i. m.* 41.

^{4 9} LANDSTEINER, *i. m.* 41–42.

^{5 0} LANDSTEINER, *i. m.* 42–43.

^{5 1} KLANICZAY Tibor, *Ujfalvi Imre és az 1602. évi énekeskönyv*, in *Reneszánsz és barokk*. Bp., 1961. 151–182.

¹ FALUDI Ferenc, *Nemes ember*. Nagyszombat 1748. Védelmesítő intés a magyar nemességhez, 3. verso.